

## Medine Mescid-i Nebevi Bünyesindeki Kadınlar Suffesi

Araştırma  
Makalesi  
Research  
Article

### Nusret ÇAM

Prof. Dr. , Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi  
Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi  
Prof. Dr. , Ankara University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic  
Arts History  
Ankara, Türkiye

[nusretcamm@gmail.com](mailto:nusretcamm@gmail.com)

[orcid.org/0000-0001-6634-0102](https://orcid.org/0000-0001-6634-0102)

Yazar  
Author

Çam, Nusret. "Medine Mescid-i Nebevi Bünyesindeki Kadınlar Suffesi". *Tevilat*  
5/1 (Haziran 2024), 49-79.

[doi.org/10.53352/tevilat.1479762](https://doi.org/10.53352/tevilat.1479762)

Atıf  
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 07.05.2024  
Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2024

e-ISSN: 2757-654X  
[www.tevilat.com](http://www.tevilat.com)

**İntihal / Plagiarism:** Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal  
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and  
scanned via a plagiarism software.

**Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License:** Yazarlar dergide yayınlanan  
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında  
yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to  
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press



Bilgi  
Info

**Medine Mescid-i Nebevi Bünyesindeki Kadınlr Suffesi**

Zaman, mekân ve temel değerler bağlamında evrensel olan İslâm dini, erkeklerle aynı sorumluluğa tabi olan ve toplumun yarısını teŐkil eden kadınlrı eğitimsiz bırakamazdı. Bunu bilen ve uygulayan Hz. Muhammed daha Medine'ye yerleşir yerleşmez kadınlrın da rahatça kullandığı büyük bir cami yaptırmıŐtır. Bu mescit sahip olduğu çeşitli fonksiyonlar sebebiyle kısa zamanda bütün müminlerin ve Hicaz bölgesinin prestijli bir cazibe merkezi haline geldi. Caminin avlusunun kuzey tarafına eğitim maksadıyla biri erkekler, diğeri kadınlr için aynı mimariye (her biri tahminen 4.50 m. x 25.00 m.) ve özelliklere sahip iki ayrı suffice yapıldı. Peygamberden sonra yapılan geniŐletmelerde her ikisi de yıkılan bu suffelerden erkekler kısmı hafızalarda hep yaşadığı halde kadınlr bölümü tamamen unutuldu. Mescitle ortak kullanılan çok fonksiyonlu avlunun kuzey doğusunda bulunan Suffede Peygamber ve okuma yazma bilen kadınlr, buraya devam eden hanımlara Kur'an ve İslam dininin esaslarını öğretiyorlardı. Fakat erkekler bölümü gece de açık olduğu halde kadınlr suffesi sadece gündüz hizmet veriyordu. Eser sade mimarisine rağmen kadına neredeyse hiçbir hak ve değer verilmediği bir toplumda kadınlrın sosyalleŐtięi ve erkeklerle eşit eğitim ve söz hakkının fiilen uygulandığı yer olması bakımından önemlidir. Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra kadınlr suffesinin kaldırılması ve kadınlrın mescitlere gelmesinin yasaklanması da İslam toplumunda kadınlara bakıŐın nasıl deęiŐtięini gstermesi cihetiyle anlamlıdır.

**zet**

**Anahtar Kelimeler:** Türk İslam Sanatları Tarihi, Medine, Medine Mescidi, Suffe, Kadınlr suffesi, Kadınlrın eğitimi.

**Women's Suffa in the Prophet's Mosque in Madinah**

The Islamic religion, which is universal in terms of time, place and basic values, could not leave women, who are subject to the same responsibilities as men and constitute half of the society, uneducated. The Prophet Muhammad, who knew this and was in a position to implement it, built a large mosque for women as soon as he settled in Medina. This mosque soon became a prestigious center of attraction for all believers and the Hijaz region due to its various functions. On the north side of the courtyard of the mosque, two separate suffahs were built for the purpose of education, one for men and one for women, each with the same architecture (estimated to be 4.50 m. x 25.00 m.) and features. Both were demolished in the expansions after the Prophet's death, and while the men's section lives on in memory, the women's section has been completely forgotten. In this Suffa, located to the north-east of the multifunctional courtyard shared with the Masjid, the Prophet and the women who could read and write taught the Qur'an and the principles of Islam to the women who attended. However, while the men's section was open at night, the women's Suffa was only open during the day. Despite its simple architecture, the work is important as a place where women were socialized in a society where women were given almost no rights and value, and where equal education and equal voice with men were actually practiced. The abolition of the women's prayer room immediately after the Prophet's death and the prohibition of women's attendance at masjids also shows how the view of women changed in Islamic society.

**Abstract**

**Keywords:** Turkish Islamic Arts History, Madinah, Prophet's Mosque, Suffa, Women's suffa, Women's education.

## Giriş

Devletler gibi dinler de kurumsallaştıkları, sağlam kurumlara sahip oldukları ölçüde gelişir, uzun ömürlü ve cihanşümül olurlar. Ve yine bir dinin karakterini tanımanın en önemli yöntemlerinden biri de insana ve özellikle de o dinin kadına bakışını bilmektir. Bu tespitlerimiz İslâm dini için de geçerlidir. Elbette dinler çeşitli yorumlarla, farklı kültürlerden gelen tesirlerle, taklitlerle, iç ve dış yönlendirmelerle ve reformlarla zaman içinde değişikliğe uğrar ve kollara ayrılır. Bütün bu sosyolojik gerçekleri dikkate aldığımızda bir dinin asıl mahiyetini anlamanın en iyi yolunun, onun en eski kutsal kitapları, kurucusunun beyanları ve uygulamaları olduğu görülür. Bu bağlamda güzel ahlakı tesis etme gayretlerine paralel olarak dinî ve sosyal hayatı yeni baştan yapılandırmaya çalışan Hz. Peygamber'in elinde vücut bulan Medine'deki Mescid-i Nebevî'nin mimarisine ve işleyiş biçimine bu açıdan bakmak önem arz etmektedir. Zira dinî ve sosyal hayatın merkezi ve uygulama alanı konumundaki bu mescidin sanat ve kültür tarihi açısından dikkatli bir şekilde incelenmesi Hz. Peygamber'in oluşturmaya çalıştığı İslamî hayatın niteliği hakkında sağlam bir kanaate sahip olmamızı sağlayacaktır.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra Medineli Müslümanlar bu saygıdeğer konuklarını evlerinde ağırlama konusunda âdeti birbirleriyle yarıştılar. Fakat O, İslâm'ı en güzel ve doğru şekilde tebliğ etme misyonunun gereği olarak, herhangi bir şahsa, aileye veya kabileye yakınlık göstermiş ve statü kazandırmış durumuna düşmemek, böylece diğer Müslümanları gücendirmemek için gayet zekice bir yol izledi ve devesinin kendiliğinden çökeceği yere en yakın eve konacağını söyledi. Bu suretle İslâm Peygamberi, Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin evinde yedi ay kaldıktan sonra kendisi için bir ev ve Müslümanlar için bir mescit yapmaya karar verdi.<sup>1</sup> Yapımı yedi ay süren binanın

<sup>1</sup> K. A. C. Creswell (Early Muslim Architecture, I, Oxford: 1932, 10), gibi bazı araştırmacılar Medine'deki bu binayı Hz. Muhammed'in cami değil, ev olarak yaptırdığını iddia eder. Eğer bu böyle olsaydı ev kısmının daha geniş, özenli ve ayrıntılı bir mimariye sahip olması gerekirdi. Hatta Peygamber'in bu yerde ibadete izin vermemesi ve bunun için başka bir yerde başka bir mescidin inşa edilmesi icap ederdi. Oysa durum böyle değildir. Tebliğci olarak görevlendirilen Peygamber'in, bu vazifesini yirmi dört saat en iyi şekilde

inşaatında Hz. Peygamber diğer işçilerle birlikte inşaatta çalıştı. Bu sırada sahabeler bir taraftan çalışırken diğer taraftan şiirler okuyordu. Bu şiirlerin, Cahiliye devri Arapları arasında yaygın olarak bilinen ve sevilen şiirler olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Yine o, Medine’de Mekkelilerle yapılacak savaşa hazırlık olmak üzere Medine’nin etrafına hendek kazılması sırasında da çalışanları şiirler okuyarak çalışanları gayrete getirmek istiyordu.<sup>2</sup> Hayber’in fethine giderken bir sahabenin okuduğu şiirler Hz. Peygamberin çok hoşuna gitmişti<sup>3</sup>. Bu şiirler, “eğlenceyi seven ümmet”in<sup>4</sup> bireyleri, yani inşaatta çalışan Ensar ve Muhacir tarafından vezinlerine ve söyleyiş biçimlerine uygun olarak teganni edilmiş olmalıdır. İnşaat sırasında çalışanların ve onların yanında bulunan kimselerin icra ettiği sevinçli, neşeli ve heyecanlı sözlerin ve nağmelerin çalışanlara enerji verdiği çalışan herkesin bildiği ve uyguladığı bir husustur.<sup>5</sup> Böylelikle hem İslâm Peygamberi hem de işçiler insan doğasının gereğini yerine getiriyorlardı.

### Medine’deki Mescidin İlk Şekli

Tarihî kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamber, şahsa ait hurma kurutmaya yarayan kısmen ağaçlıklı bir arsayı kendi parasıyla on dinar karşılığında satın aldı.<sup>6</sup> Farklı rivayetlere göre

yapmak için ihtiyaç duyduğu bina, mescidin merkez olduğu ve bütün halkın her türlü sosyal ve dini faaliyeti yürütebildiği böyle bir plandır.

<sup>2</sup> İbn-i Hişam, VI, 199’dan naklen Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 355.

<sup>3</sup> Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 423.

<sup>4</sup> Bu ve benzeri hadisler için bk. Buhârî, II/ 3; İbn Mâce, I/ 612; Hanbel, I/ 391, VI/ 360.

<sup>5</sup> Sanatın, özellikle de müziğin bu gücünden her zaman faydalanılmıştır. Mesela Osmanlıların Kars’ı fethettikten sonra kaleyi Lala Mustafa Paşa komutasında (1579) takviye etmek ve yeni binalar yapmak suretiyle şehri şenlendirmesi sırasında, çalışan işçileri şevklendirmek ve yorgunluklarını gidermek için davul, nefirler, zurnalar coşkun havalar çalıyordu. Bk. Gelibolulu Mustafa Âli, *Nusretnâme*, haz. Mustafa Eravcı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 259). Aynı şekilde 1902 yılında Gaziantep Alaüddeve Camii’nin yeniden yapılması sırasında işçileri gayrete getirmek için müziğin gücünden istifade edilmiştir. Bk. Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitabeleri*, (Gaziantep: Osman Nuri Tuzcu Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, 1958), 8. Bu vesileyle Karagözle Hacivat adıyla meşhur olan Türk gölge oyununun da Bursa’da Orhan Gazi zamanında bir cami inşası sırasında iki işçinin doğaçlama nükteli konuşmalarından meydana geldiği şeklindeki bir görüşü de hatırlatalım.

<sup>6</sup> Basri Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe; Doğuşu, Önemi ve İşlevi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6. Bk. Belâzurî, Futûh, 20;

60x60, 70x70 veya 100x100 zira (arşın) ölçüsündeki bir alan dört taraftan duvarla çevrilmişti. Bu ölçüler içerisinde en çok kabul göreni 100x100 zira (arşın) değerinde olanıdır. Bununla beraber bu son ölçü muhtemelen, Hz. Peygamber'in 7/628 yılında Hayber Seferinden dönünce, Müslümanların sayısının artması sebebiyle kuzeye ve batıya doğru yaptırdığı genişletmeden sonra aldığı ölçüdür. Diğer ikisi ise ilk yapılışındaki şekli için verilen ölçüler olmalıdır. İlk yapılışında her sırada altı direk bulunan mescidin genişletme öncesindeki ideal ölçüsü bizim yaptığımız hesaplamalara göre 70 x 70 zira civarında gözüküyor.<sup>7</sup> Bir zira yaklaşık 52 cm. olarak kabul edildiğine göre, binanın ilk yapılışındaki alanı yaklaşık 36.5 x 36.5 m. Peygamberimizin vefatı sırasındaki alanı ise 52x52 metrekare olmalıdır. İhata duvarının kalınlığı 1.5 zira (78 cm), yüksekliği 7 zira (3.64 m.) olup, bunun 3 ziralık alt kısmı taştan, 4 ziralık üst kısmı kerpiçten yapılmıştı. Mescidin zemini, yağmur sularının içeri girme ihtimaline karşı avludan biraz yüksekti. Suffe kısmının da aynı şekilde yüksek olması gayet tabiidir.

Kible Kudüs iken, ortadaki üstü açık geniş bir avlunun kuzey duvarı boyunca galip bir ihtimalle üç sıra halinde altışarlı olarak yerleştirilen direklerin taşıdığı büyük kapalı bir kısım mescit vazifesi görmekteydi. Güneyde ise yine aynı sayıdaki direğin tek sıra halinde taşıdığı küçük suffice kısmı bulunmaktaydı (Şekil 1). Fakat 624 yılında kiblenin kuzeydeki Mescid-i Akşa'dan güneydeki Kâbe'ye çevrilmesinden sonra suffice kısmı mescit, mescit kısmı da suffice olarak tanzim edildi. Bu işlem yapılırken muhtemel en makul ve kolay çözüm, kuzeydeki mescide ait fazla olan hurma direklerinin güneye nakledilmesidir. Bu suretle, asıl ibadet mekânı

Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980, I, 193.

<sup>7</sup> Planı bizzat Hz. Peygamber tarafından çizilen ve uygulaması da onun tarafından yapılan eserde zira adı verilen ölçü birimi (52 cm.) modül olarak kullanılmış gözüküyor. İnşaatın, projenin kolay anlaşılıp çabuk ve düzgün olarak uygulanması için böyle bir modüler sistem büyük önem arz eder. Buna göre, ayaklar arasındaki mesafe 9 ziradır (52 cm. x 9= 4,68 m). Doğu-batı yönündeki direk sayısı altı (her direğin çapını 40 cm civarında, yani 40x6=2.40 m.) ve göz sayısı yedidir. Böylece eserin ilk yapılışındaki genişliği 4,68 m x 7= 32.76 +2.40 =35,16 m olur. Bunun zira cinsinden karşılığı ise 35,16 m :52 cm = yaklaşık 70 ziradır.

olan harim, kuzeyden güneye, suffe ise güneyden kuzeye alınmış oldu.

### **Mescidin Hz. Peygamber'in Son Zamanlarındaki Durumu**

Hz. Peygamber'in vefatında caminin son hli şoyleydi. Mescide, kible yönünün değişmesinden ve genişletmeden önce de sonra da  kapıdan girilmekteydi. Fakat kible Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye vrilince güneydeki kapı kapatılarak kuzeyde bir kapı açıldı, doğu ve batı kapıları ise biraz kuzeye doğru kaydırılarak varlıklarını korudu. Doğudaki kapı Bab'c-Cibril ve Bab'n-Nisa (Kadınlar Kapısı), batıdaki Bab'l Atika ve Bab'r-Rahme kuzeydeki ise Bab'l-Muleyka ve Bab's-Selam adlarıyla anılmaktaydı. Genişletme sırasında doğudaki ve batıdaki kapıların yerlerinin değiştirilip değiştirilmediği konusunda elimizde yeterli bilgi olmamakla birlikte bunların, avlunun biraz büyümesi sebebiyle biraz kuzeye kaydırıldığını düşünmek gerekir. Caminin ilk yapılışı sırasında, yani kible Mescid-i Aksa iken kuzeyde kapı bulunmuyordu. nk burası mihrap kısmına tekabül etmekteydi. Kiblenin ve cami kısmının kuzeyden güneye alınmasıyla kuzeye bir kapı açılmıştır. Fakat 628 senesindeki batıya doğru yapılan genişletme sırasında bu kapının simetri gereği<sup>8</sup> kuzey duvarının tam ortasında olmalıdır. Bu durumda, 2.00 m. genişliğe ve 3.00 m. yüksekliğe sahip olması gereken kapı, kuzey revakını meydana getiren dokuz direktten tam ortadakinin karşısına gelmiş olacaktır. Böyle bir durum ise insanların ve hayvanların giriş çıkışını engelleyecektir. Buna are olarak, kapının tam karşısına direk koymamak suretiyle geçişi rahatlatmak için ya kapının ortadan

<sup>8</sup> Böyle düşünmemizin sebebi Hz. Peygamberin düzene, tertibe, güzelliğe ve göz zevkine verdiği önemdir. Mesela Müslüman olan Asiye ismindeki birinin adını Cemile'ye (güzellik) vertmiş, iki erkek torununun adını Hasan (Güzel) ve Hüseyin (Güzelcik) koymuş, her ne iş yapılıcaksa güzel yapılmasını buyurmuş, mescide gelirken güzel koku srnmesini tavsiye etmiş, soğan ve sarımsaklı yemeklerden kaçınılmasını, müminlerin güzel ve temiz giyinmesini istemiş, namazda safların sık ve düzgün tutulmasını istemiştir. En önemlisi de küçük yaşta ölen oğlu İbrahim'in defnedileceği sırada kabrin içinde gördüğü bir tümseğin düzeltilmesini istemesi ve bu tümseğin öbür dünyada ölüye zarar verip vermeyeceğini soranlara "Hayır, lye bir zarar vermez ama bu, sağ olanların gözlerinin daha güzel şey görmesi içindir" demesidir. Hz. Peygamberin estetik dünyası için bk. Nusret am, *İslmda Sanat Sanatta İslâm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 32-39.

biraz sağa veya sola saptırılması, ya da bu cephede dokuz değil, sekiz veya on direğin olması gerekir. Bizce Hz. Peygamber'in nizam ve intizama önem veren karakteri sebebiyle makul olan husus kapının, kuzey duvarının tam ortasında bulunması ve direk sayısı damın ağırlığını taşımada zafiyet yaratmamak için on olmasıdır. Bu durumda, giriş kısmı ile bunun iki yanındaki direkler arasındaki açıklıkların diğerlerine göre biraz dar olması gerekir (Şekil 2, 3).

Eserin namaz kılmaya mahsus kapalı harim kısmı, genel kanaate göre kıbleye paralel üç sıra halinde dokuzarlı olarak yerleştirilen hurma ağacı gövdeleri üzerine oturan hurma dal ve yapraklarının üzerine toprak çekilmesi ile elde edilmişti. (Şekli 4) Araları yaklaşık 9 zira (4,68 m.) olan sütunlar, hurma ağacından kirişlerle birbirine bağlanıp hurma dalı ve yaprakları, izhir ve semer otlarıyla örtülerek toprakla kapatıldı. Çok sade biçimde yapılan tavan gölgelik sağlıyor, ancak yağmurdan korunmayı temin etmiyordu.<sup>9</sup> K. A. C. Creswell'in verdiği plana göre harim kısmında, kıbleye paralel iki sıra halinde on sekiz tane olarak yerleştirilen toplam otuz altı adet direk bulunmaktadır (Şekil 5). Fakat her sırada bu kadar çok sayıda direğe gerek yoktur. Çünkü bu direklerin taşıyacağı fazla bir ağırlık olmadığı gibi, maliyeti artırır ve işçiliği çoğaltır.<sup>10</sup> Creswell'in bu planında bütün duvarlar dik açılı olarak gösterildiği halde Ettinghausen'in çiziminde kuzey duvarı biraz kısa gösterildiği için köşeler dik değildir. Yine K. A. C. Creswell'den farklı olarak R. Ettinghausen, mescidi, her birinde dokuzar direk bulunan kıbleye paralel üç sahnalı olarak göstermiştir (Şekil 6). Peygamber Mescidi'nin, Emeviler zamanındaki gelişimini inceleyen J. Sauvaget de eserin yaşadığı değişikliklerinin hepsini toplu olarak verdiği plandan caminin düzgün kare planlı ve üç sahnalı olduğu görülmektedir (Şekil 7).

<sup>9</sup> Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/282.

<sup>10</sup> Her sırada on sekiz adet hurma direği olduğunu ve her kütüğün kalınlığını 25 cm olarak kabul edersek, her direk arası 5200-(18 x 25 cm) 4.50 m.= 47.50:19=2.50 m. olur. Bu kadar direk hem işçiliği ve maliyeti artırır hem de mekânı çok fazla böler. Esasen üstteki hurma dallarını ve hafif toprak tabakasını taşımak için bu kadar direğe gerek yoktur. Bu sebeple biz mescitte her sırada bunlardan biraz daha kalın dokuzar direğin bulunduğunu ve her direk arasının 460-480 cm. civarında olduğunu tahmin etmek niyetindeyiz.

Bize gore, tarihi kaynaklarda boyle bir yamukluğa işaret eden bilgi olmaması sebebiyle, eserin planının kare veya kareye çok yakın olduğunu ve mescidin taşıyıcı elemanlarının  sıra halinde dokuzarlı olarak yerleştirilen toplam yirmi yedi hurma kutuğinden meydana geldiğini kabul etmek daha doğru olur.

Guney duvarı boyunca yine aynı malzemeden, aynı teknikle yapılmış olan ve tek sıra halinde dizilen hurma kutuklerinden meydana gelen bir revak yani golgelik (suffe) bulunmaktaydı. Kible henüz Kudüs iken, kuzeydeki kapalı kısım asıl ibadet mahalli olarak, guneydeki daha kucuk yer ise, suffe ehlinin ibadeti, eğitim ogretimi ve barınması için hizmet veriyordu. Avlunun ortasında bir kuyu (muhtemelen Bi'r Eyyub kuyusu), doğusunda ise Peygambere ve hanımlarına ait odalar yer alıyordu. Bu odaların sayısı ilk başta iki iken, peygamberin aile fertlerinin sayısının artmasıyla zamanla dokuza çıkmıştır.

Hem cami ve suffe hem de Peygamberimizin evi için ortak bir açık alan olan avlu, yalnızca namaz vaktini bekleme yeri olarak değil, daha birçok maksatlarla kullanılıyordu. Hz. Peygamber "Kubbetü't-Turki" denilen bir Turk adırı kurdurarak bu avluda itikafa çekilmiş, misafirler ve kimsesizler, çadırlarını bu avluda kurarak barınma ihtiyacını karşılamış, savaşta yaralananlar buraya kurulan çadırdaki tedavi edilmiş, hapisler burada tutulmuş, gelen elçiler burada kabul edilmiş, Habeşistan'dan gelen bir grup muzisyen bu alanda gosteri yapmış, Hz. Muhammed ve hanımı Hz. Aişe onları seyretmişti. Hatta dışarıdan gelen ziyaretçilerin develeri de ziyaret suresince bu avluda bekliyordu.<sup>11</sup>

Bu mescit, fazla yuksek olmamasına ve hiçbir sus unsuru taşımamasına rağmen, 52 x 52 m olsyle ve konaklama dahil, çok yonlu işleviyle, insanların çadırlarda veya tek ya da iki katlı basit, kucuk evlerde yaşadığı, kervanların açıkta konakladığı Orta Arabistan bolgesinin yine de en dikkati çeken binası olmuştu. Onun bu ozellikleri, Medine şehrini cazibe, otorite ve idare merkezi haline getirdiği gibi, yeni gelişmekte olan İslam dinine de halk

<sup>11</sup> Fettah Aykaç, *K. A. C. Creswell'e Gore Erken Devir İslam Mimarisi* (1), (İstanbul: Mimar ve Muhendisler Grubu, 1996), 49.



nazarında büyük saygınlık ve propaganda imkânı sağlamış olmalıdır.

### **Erkekler ve Kadınlar Suffelerinin Mimarisi ve Aşamaları**

Suffe terimi Erkekler Suffesi anlamında İslâm kaynaklarında pek sık geçmekle beraber Basri Çetin'e göre Kadınlar Suffesi, Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Nesaî ve Şevkanî gibi hadisçilerin kitaplarında ancak dolaylı olarak yer alır.<sup>12</sup> Oysa İslâm'ın bizzat Hz. Peygamber zamanındaki kadın anlayışına ve eğitim konusuna büyük ışık tutacak olan böyle bir yerin araştırmacılar tarafından daha geniş ve tüm boyutlarıyla ele alınması beklenirdi. Eserle ilgili yapılan sanat tarihi çalışmalarında suffeden bahsedilse de verilen çizimlerde Kadınlar Suffesi hiç gösterilmez. Oysa İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in misyonu açısından böyle bir eğitim kurumuna ihtiyaç vardır. Onun araştırmacılar tarafından ihmal edilmesinin en büyük sebebi bu suffenin Hz. Peygamberin ölümünden kısa bir müddet sonra âtil hale gelmesi, ardından Hz. Ömer zamanında Mescid'in genişletilmesi sırasında tamamen ortadan kaldırılması ve nihayet zihinlerden silinmesidir. Hz. Ömer, siyasi olayların ve fetihlerin önem kazanmasına ilave olarak, mizacı gereği kadınlara karşı hep mesafeli, hatta olumsuz bakması bunda ana etken olmalıdır. Kadınlar Suffesi'nin sonraki zamanlarda layık olduğu veçhile anılmaması konusunda diğer bir etken de kadının Peygamber zamanındaki statüsünün sonraki zamanlarda geri plana düşürülmesi, böylece onun lehine olan her türlü bilgilerin ve kanıtların yorumlarla veya gözlerden uzak tutulmak suretiyle zayıflatılmasıdır. Bu bakış açısında Cahiliye devrindeki kadın anlayışının izlerini görmek yanlış olmaz.

Kadınlar Suffesi'ni iptal etme kararında Hz. Âişe'nin, "Eğer Allah Resulü kadınların kendisinden sonra mescitlerde neler ihdas edeceklerini bilseydi, O da onların mescitlere gitmelerini yasaklardı"<sup>13</sup> şeklindeki sözünün ima ettiği birtakım olumsuzlukları da hesaba katmak icap eder. Bütün bu aleyhteki

<sup>12</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 21.

<sup>13</sup> Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", Erişim 28 Eylül 2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302526>; Buhari, *Ezan*, 163.

şartlar yüzünden, Hz. Peygamber'in din ve kadın anlayışının tecessüm etmiş hali olan bu Suffe'nin mevcudiyeti hakkında hadislerde ve tarih kitaplarında az da olsa bilgi mevcuttur. Bu sebeple caminin bu bölümünü sanat ve uygarlık tarihi yanında İslam ibadet tarihi açısından ele almak isabetli olacaktır.

Arap Cahiliye devrindeki, Hz. Peygamberin vefatı sonrasındaki ve hatta günümüzdeki kadın algısını dikkate alındığında tam da Kur'an'ın ruhuna uygun büyük ve cesur bir atılım olan Kadınlar Suffesi'nin kesin yapılış tarihi belli değildir. Bununla beraber onun, daha ilk vahiy olan Alak Sûresi'nin ilk beş ayetinde okumaktan, ilimden, bilmekten, kalemden bahseden bir dini müjdeleyen, "İlim kadın, erkek herkese farzdır" diyen, Hicret için Medine'ye geldiğinde şehrin girişinde sosyal hayatın etkin bir parçası olma durumundaki kadınların tefler eşliğinde "Talaa'l-Bedrü Aleyna" (Üzerimize Dolunay Doğdu) nağmelerini terennüm etmelerini sevinçle karşılayan Hz. Peygamber<sup>14</sup> tarafından Mescid-i Nebevî ve Erkekler Suffesi ile birlikte projelendirildiğini düşünmek yanlış olmaz. Yine İslâm Peygamberi "cariyesi olan kimselerin, ona iyi bir eğitim ve güzel bir terbiye verip hür bir kadın olarak evlenebilmesi için onu azat etsin" demiştir.<sup>15</sup> Yine O, bir savaştan zaferle Medine'ye girerken karşısına çıkan bir kadının, "Ya Resulullah, senin bu seferden zaferle dönersem huzurunda oynamaya ahdettim" demesi üzerine Peygamberin: "Madem böyle bir adakta bulundun, yapabilirsin" diyerek izin vermesi<sup>16</sup> Peygamberi kadınlara karşı nazik ve anlayışlı tavrını göstermektedir. Bunlara ilave olarak, Hz. Aişe ile koşu yarışı yapan, Medine'deki bütün erkek ve kadınları Ğâbe denilen şehir dışındaki sulak yeşillik bir alanda bayram namazına davet eden bir peygamber için, böyle bir Kadınlar Suffesi bina ettirmesinden daha doğal ne olabilirdi?

Günahta ve sevapta erkekle aynı derecede sorumlu olan, bu sebeple dini en az karşı cinsinin bildiği kadar bilmesi gereken kadınların eğitimi için bir mekânın yapılmasından daha doğal bir şey olamazdı. Kadınlar Suffesi'nin, mescit ile eş zamanlı olarak

<sup>14</sup> Süleyman Uludağ, *İslâm'da Sema ve Musiki* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976), 87.

<sup>15</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 157

<sup>16</sup> Uludağ, *İslâm'da Sema*, 89.

yapılma ihtimalini kuvvetlendiren diğer bir işaret ise kadınların Peygamberin vaazlarından, sohbetlerinden istifade etmek ve namaz kılmak için daha başından beri camiye gitmeleridir. Bu sebeple Kadınlar Suffesi'ni, ana yapılardan biri olarak kabul etmek gerekir.

Bu öğretim kurumunun, kadınların da erkekler gibi ilim yapma talebi üzerine sonradan bina edilmiş olduğuna dair hadisler de vardır. Kaynaklara bakılırsa bu Kadınlar Suffesi bazı kadınların Hz. Peygambere özel ricası üzerine sadece belli bir kesim için kurulmuş geçici ve sembolik bir bina değildir. “Hanımların, mescide gidip gelmelerine rağmen, erkeklerin Hz. Peygamberle daha çok vakit geçirmesinden ve kendi sorularını rahatlıkla soramayıp. “Erkekler, bize galebe geldi” diye sitemde bulunmalarını<sup>17</sup> zaten var olan Kadınlar Suffesi’nde kendilerine dinî sohbet için özel bir gün tahsis edilmesini istemelerine bağlamak daha doğru olur. Fakat bu rivayetleri doğru kabul etsek bile bu düzenleme çok sonraki bir tarihte değil, mescidin ilk yapılışında olmalıdır. Bunun en büyük işareti mescidin ilk halindeki batıdan Hz. Peygamber’in hücrelerine kadar uzanan ve altı direk üzerine oturan bir gölgelikten meydana gelen güney taraftaki revakın, yani suffenin fizikî durumudur. Güneyde böyle bir suffenin tamamen erkeklere tahsis edildiğini düşünürsek burada gece-gündüz kalan erkeklerin hareket alanlarının doğudaki Hz. Âişe’nin hücresinin kapısına kadar dayandığını kabul etmemiz gerekir (Şekil 1). Bu ise Hz. Peygamber’in aile mahremiyeti açısından uygun düşmez. Dolayısıyla, bu sakıncalı durumu önlemenin yolu, ortadaki kapının batısında kalan kısmı erkeklere, doğudaki kısmı ise kadınlara tahsis etmektir. Kapının doğusundaki alanın boş bırakıldığını düşünmek de mantıklı olmaz. Zira burasının örtülmesi halinde Peygamberin odaları da öğleyin ve öğleden sonra gelecek olan yakıcı güneş ışıklarından korunmuş olacaktır. Medine gibi sıcak bir yerde şiddetle ihtiyaç duyulan böyle bir gölgelik için gerekli malzeme iki taşıyıcı direk ile bunların üstüne atılacak birkaç hurma dalı, yaprağı ve çamurdan ibarettir. Gayet tabiidir ki böyle bir yerin

<sup>17</sup> Hilal Köksal, *Rivayetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayat ve Kadın* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 98.

kadınlara tahsis edilmesi Peygamberin eşlerini fazla rahatsız etmeyecektir. Bütün ihtimallere karşı Kadınlar Suffesi'nin vücut bulması için verebileceğimiz en geç tarih kıblenin yönünün, kuzeydeki Mescid-i Aksa'dan güneydeki Kâbe'ye çevrilmesi sırasında harim ile suffenin yer değiştirdiği tarih olan Hicretin on yedinci aydır, yani Mescid'in ilk yapılışından sadece üç ay sonradır. Her ne olursa olsun, mescit kısmı kuzeyden güneye alınınca avlunun kuzeyinde Erkekler Suffesi ile birlikte bir de Kadınlar Suffesi'nin olduğunu söyleyebiliriz.

Bu varsayıma itiraz ederek Mescid-i Nebevi'nin ilk yapılışında avlunun güney bölümünde erkeklere tahsis edilen revakın ortadaki cümle kapısından hemen sonra bittiğini ve bu sebeple Kadınlar Suffesi'nin olmadığını düşünürsek mescidin güneydoğu köşesindeki bir alanın boş kaldığını kabul etmiş oluruz. Oysa burası, doğuda Peygamberin odaları, Medine gibi sıcak bir yerdeki caminin, doğuda Peygamberin eşlerine ait odalar, batıda Erkekler Suffesi ve güneyde ihata duvarı sebebiyle, en gölgelikli yeridir. Bu yüzden burası birkaç direk üzerine oturan toprak dam vasıtasıyla yarı kapalı mekâna dönüştürülerek kadınlara tahsis edilmiş olabilir. Böyle bir durumda Hz. Peygamberin hanımlarına ait odalarla Erkekler Suffesi arasında tampon bir mekân oluşturulmuş olacaktır.

Bütün bunlara rağmen, caminin ilk halinde güneydoğu köşede bulunması gereken Kadınlar Suffesi'nden söz edilmediği gibi sonraki aşamada kuzeydoğuya alınan bu Kadınlar Suffesi yakın zamanlardaki bazı yayınlarda doğu duvarının kuzeyine yakın bir yerde Kadınlar Mescidi şeklinde nitelenir olmuştur<sup>18</sup> (Şekil 8).

Creswell'de Kadınlar Suffesi'nden hiç söz edilmediği gibi suffice olarak adlandırabileceğimiz alan, kuzey duvarının tam ortasında bulunan kapıya bile ulaşmaz (Şekil 5). Ettinghausen'de kuzeydeki revak kapı hizasını biraz geçerek biter. Çiziminde bu son yazardan faydalanan Mahbub Reshad da aynı durumu tekrar eder (Şekil 9). Fakat Sauvaget'nin verdiği planda suffice işaret edilmemiştir.

<sup>18</sup> Aykaç, K. A. C. Creswell'e Göre, Fig. 70.

Reshad'in<sup>19</sup> planlarında suffice, avlunun kuzey kenarının batı yarısını kaplamış gibi gösterilmiştir. Creswell'in verdiği planın tekrarı durumunda olan Titus Burckhard'ın planında (Şekil 10) suffice doğu duvarına kadar devam etmekle beraber Kadınlar Suffesi'nden bahsedilmemiştir.<sup>20</sup> Aynı şekilde Richard Ettinghausen ve Oleg Grabar'ın kitabında da kuzeydeki suffice kısmı yarı yeri geçtikten biraz sonra bitmektedir. Mescit her biri dokuz sütunlu üç sıra halinde dizilen direklerden meydana gelmişti. Fakat kuzeydeki suffice boydan boya uzanmıyor ve kuzey girişinin biraz doğusunda sona eriyordu.<sup>21</sup> Oysa burada barınan insan sayısının toplamda dört yüzü bulduğunu ve bir defasında uzaktan gelen Temim kabilesinden seksen kişinin konakladığını dikkate aldığımızda suffenin ilk yapılışında bile avlunun kuzey kenarını boydan boya kapladığını düşünmek gerekir. Ayrıca sıcak iklim dolayısıyla gölgelik alana duyulan şiddetli ihtiyaç da bu suffenin yarı yerde kesilmeyip doğudaki duvara kadar kesintisiz devam etmesini gerektirir. Bize göre burasının sadece kuzey duvarının ortasında yer alan kapının batısında değil, kapının doğu tarafında da boydan boya devam ettiğini düşünmek akla daha yakın gözükmektedir.<sup>22</sup> Bu doğudaki küçük alanı gölgelik haline getirmek için sadece birkaç hurma direği ile bunu örtecek miktarda az bir malzeme yeterlidir. Böyle bir durum, yukarıda bahsettiğimiz hadisçilerin birçok vesileyle dile getirdiği kuzeydeki Kadınlar Suffesi'nin<sup>23</sup> belli bir mazisinin olma ihtimalini kuvvetlendirir.

Sanat tarihiyle ilgili kaynaklarda Kadınlar Suffesi'nin mimarisi hakkında bilgi verilmez.<sup>24</sup> Bu yüzden konuyu satır arası okumaları ve bazı mimari ipuçları yardımıyla aydınlatmaya çalışmak durumundayız. Her şeyden önce Kadınlar Suffe'sinin, avluya

<sup>19</sup> Mahbub Rashid, *Islamic Architecture: An Architecture of Ephemeral*, Lawrence, 2020, 5, Erişim 10 Ekim 2023, <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/30156>

<sup>20</sup> Titus Burckhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, çev. Turan Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), Şekil 12.

<sup>21</sup> Richard Ettinghausen-Oleg Grabar, *The Art and Architecture of Islam (650-1250)* (Hammondsworth: Yale University Press, 1987), 5, plan 3.

<sup>22</sup> Çam, *İslam'da Sanat*, 193.

<sup>23</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 21.

<sup>24</sup> Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/470.

kuzeyden açılan Babüsselam (Babü'r-Rahme) adıyla bilinen kapının yanından başlayarak doğu duvarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan suffenin 628 yılında Hayber Seferi sonrasında camide yapılan genişletmeyi esas alarak doğu-batı uzunluğunun, Erkekler Suffesi'ndeki gibi yaklaşık 25 metre olduğunu tahmin edebiliriz. Aynı şekilde, Suffe'nin kuzey-güney genişliğinin ise, örtüyü taşımak için dikey ve yatay olarak yerleştirilen hurma direklerinin taşıma gücünü dikkate alarak, hurma kütüklerinin kalınlıkları 40 cm. ve birbiriyle olan mesafeleri 4,70 m civarında, tavan yüksekliği ise Mescidin harim kısmı gibi 7 zira, yani yaklaşık 3.60 m. olmalıdır.

Tahminlerimize göre Kadınlar Suffesi'nin doğu ve kuzey iki yan duvarı da Mescit ve Erkekler Suffesi gibi taş örgülü kaide üzerine kerpiçten yapılmıştı, örtüsü ise hurma dalları ve yaprakları üzerine düz toprak damlıydı. Bu plana göre Suffe'nin güney cephesi avluya bakıyordu ve kadınlar buraya avlunun doğusundaki Babü'c-Cibril (Cebrail Kapısı) da denilen Babü'n-Nisa (Kadınlar Kapısı) vasıtasıyla ulaşıyorlardı. Bu kapının, Peygamberin eşlerinin odalarının (hucurat) bulunduğu tarafta ve onlara yakın bir yerde bulunması mahremiyetin sağlanması kadar onlarla iletişim kolaylığı bakımından da mantıklıdır. Revakın avluya boylu boyunca açılması sebebiyle Mescit ve Erkekler Suffe'sinde olduğu gibi Kadınlar Suffesi'nde de pencereye gerek görülmediğini düşünmek yanlış olmaz. Tek sıralı direklerin oluşturduğu gölgelik şeklindeki bu mekânın yağmur sularının istilasına karşı yerden biraz yüksek olduğunu kabul etmek aklın gereğidir.

Kadınlar Suffesi'nin, erkekler kısmına ve mescitle ortak kullanılan avluya bakan tarafında herhangi bir duvar, perde veya korkuluk olduğuna dair bilgi yoktur. Kuzey duvarının tam ortasında yer alan ve yaklaşık 2.00 m. açıklığa<sup>25</sup>, 3.00 m. yüksekliğe sahip olması gereken giriş kısmı<sup>26</sup> iki taraf arasında tampon bir

<sup>25</sup> Mescitten bahseden kaynakların, uzaktan gelen yolcuların avluya develeriyle birlikte girdiklerini bildirmesi karşısında kapıların genişliğinin 200 cm civarında olması gerekir. Fakat doğudaki Kadınlar Kapısı'nın sadece kadınlara tahsis edilmiş olması cihetiyle burasının diğerlerine göre biraz küçük olması muhtemeldir.

<sup>26</sup> Kapı açıklığı için teklif ettiğimiz bu rakamlar yüklü bir devenin rahatça girip çıkması dikkate alınarak verilmiştir.

bölüm vazifesi görmüş olmalıdır. Esasen, kadınların Mescitte buna benzer bir engel olmaksızın erkeklerin hemen arkasında namaz kıldığını ve Kâbe’de erkeklerle birlikte tavaf ettiğini dikkate aldığımızda Kadınlar Suffesi’nde de engellere yer verilmediğini söyleyebiliriz. Zaten Kadınlar Suffesi’nde muhafaza edilen emanet eşyalar arasında bulunan üç dirhem değerindeki bir kalkanın bir kişi tarafından çalınması<sup>27</sup> burasının pek de korunaklı bir yer olmadığını ve dışarıdan, içerisinin görülebildiğini ve kolayca ulaşılabilir olduğunu işaret etmektedir. Fıkhî, ahlakî ve sosyal yönü makalemizin dışında kalan bu hırsızlık olayı Asr-ı Saadet devrinde bile hırsızlığın bitmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Emanet eşyaların niçin Erkekler değil de Kadınlar Suffesi’nde saklandığı konusunda kaynaklar sessiz kalmaktadır. Bununla birlikte biz, erkekler tarafının çok kalabalık olması sebebiyle bu iş için boş yer açısından kadınlar tarafının tercih edildiğini düşünmek niyetindeyiz. Kadınlar Suffesi’ndeki bu hırsızlık olayından hareketle bazı yazarlar bu kısımda bir hazine odası varsayarak çizdikleri planda böyle bir kapalı odaya yer verirler.<sup>28</sup> Oysa hapis cezasına çarptırılan kimseler için mescitte ayrı bir oda bulunmayıp direklerle bağlandığı bir yerde emanet eşyalar için Kadınlar Suffesi içinde muhkem bir yerin yapıldığını düşünmek biraz zordur. Bu kadar insanın bulunduğu böyle bir yerde hırsızlığın yapılmış olması burasının çok korunaklı bir yer olmadığını işaret etmektedir. Zaten revak şeklindeki gölgelikten ibaret bir mekân için fazla ayrıntılı ve zengin bir mimari beklenemez. Bu sebeple yönetime ait eşyaların korunduğu bu kısım, kapısı kilitli sağlam duvarları olan bir yer değil, suffenin kuzeydoğu köşesinde basit malzemedен yapılmış, girilmesi kolay küçük bir bölüm olmalıdır.

Kadınlar Suffesi’nin tarihi gelişimini ve mimari durumunu özetlersek, bu bölüm muhtemelen ilk mescidin kuruluşu sırasında Erkekler Suffesi’nin yanında, avlunun güneydoğu köşesinde Peygamber’in odalarına yakın yerde üç direk üzerine oturan bir revak halinde ortaya çıkmıştır. Bundan kısa bir süre sonra kıblenin Mescid-i Aksa’dan Kâbe’ye çevrilmesi üzerine mescitte yapılan

<sup>27</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 145, IV, 379; Ebu Davud, *Hulûd*, 11; Nesai, *es-Sünen*, I-VIII;

<sup>28</sup> Aykaç, *K. A. C. Creswell’e Göre*, bk. İç kapak.

değişiklikler çerçevesinde bu bölüm yine batısında Erkekler Suffesi olmak üzere avlunun kuzeydoğu köşesine alınmıştır. Yani ortadan bir kapıyla bölünen ve altı direkten meydana gelen revakın üç direkli batı bölümü Erkekler, doğu bölümü Kadınlar Suffesi halinde düzenlenmiştir. Hayber Seferinden sonra 628 yılında camide kuzeye ve batıya doğru yapılan genişletmede bu suffeler de yine enine eşit şekilde muhtemelen beşer direkli olarak büyütülmüştür.

### **Kadınlar Suffesi'nin İşleyişi**

Erkekler Suffesi ile aynı genişliğe ve özelliğe sahip olmasına rağmen Kadınlar Suffesi'nin işleyişi biraz farklıydı. Erkekler tarafı gece-gündüz açık olduğu halde kadınlar bölümü sadece gündüz faaliyet gösteriyordu. Muhtemelen yatsı namazından sonra sabah namazı vaktine kadar Kadınlar Suffesi'nde hiçbir kadın kalmıyordu. Bu yüzden, Peygamber'in, "kadınların gece namazlarını mescitte kılmalarına mâni olmayın / Kadınların geceleri mescide gitmesine izin verin" <sup>29</sup> sözünü, "kadınların yatsı ve sabah namazlarını mescitte kılmalarına engel olmayın" şeklinde anlamak daha doğru olur. Bununla beraber, bazı kadınlar aynen erkekler gibi, mescide (mescidin avlusuna?) kurdukları çadırlarda Ramazan ayında itikâfa çekiliyorlardı. Kadınlar Suffesi'nde bulunan kadınların, dışarıdan gelen diğer kadınlar gibi Cuma ve vakit namazların kible taraftaki asıl mescitte erkeklerin hemen arkasında saf bağlayarak kıldığı bilinmektedir. Bayram namazı ise yine aynı şekilde şehrin dışındaki Ğabe denilen hurmalık alanda hastalar haricinde bütün Medineli müminlerin katılımıyla eda ediliyordu. Kadınların sonraki zamanlarda camiye gelmelerinin engellenmesiyle birlikte bu uygulamalar da İslam dünyasının büyük bir bölümünde bitmiş ve hatta konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler olmasına rağmen kadınların toplum hayatına katılımlarıyla ilgili sahih hadisler sonraları dikkatlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır.

Gece boş kalan kadınlara ait bu bölümün suffice ehli erkekler tarafından kullanılıp kullanılmadığı hususunda malumat sahibi değiliz. Bununla birlikte Peygamberin gözetimindeki suffice mensubu erkeklerin, boş da olsa geceleri kadınlar tarafına

<sup>29</sup> Buhari, Ezan,163, Salat, 162.



geçmediklerini düşünmek Nebevî âdâba daha uygundur. Fakat savaş ve olağanüstü kalabalık hallerde burasının geceleri erkeklerle açılması da yadırganacak bir durum olarak görülmemelidir. Mescidin temizliğinin, buradaki kıl çadırı içinde yaşayan bir kadın tarafından yapılması da ilginçtir. Mihcene adlı yaşlı siyahi bu kadın tarafından yapılması da ilginçtir. Hz. Peygamber tarafından saygı görüyordu.<sup>30</sup> Kadın olması hasebiyle onun, Kadınlar Suffesi'nin temizliğiyle de ilgilendiği söylenebilir. Hz. Peygamber suffenin temizliğini bizzat denetliyordu. Bir gün suffeye (muhtemelen Erkekler Suffesi) geldiğinde çöplerin birikmiş olduğunu görünce bir süpürge isteyerek, yerleri temizlemeye başlamış, bunu gören Ebu Zer ve arkadaşları hemen koşarak yerdeki bez ve odun parçalarını kendileri temizlemişlerdir.<sup>31</sup> Hz. Peygamber'in aynı hassasiyeti ve dikkati kadınlar tarafı için de gösterdiğini tahmin etmek güç değildir.

Erkekler tarafında kalan suffice ehli, sanıldığı gibi aksine sadece eğitimle ve ibadetle meşgul olmuyor, aynı zamanda başkalarına yük olmamak için üretim faaliyetlerine de katılıyordu. Kimileri hurma çekirdeği kırıyor, kimi tarımla uğraşüyor, deve güdüyor, su ve odun getiriyordu. Selman hasır sepet örüyordu, Habbab ise demirciydi.<sup>32</sup> Suffe ehli, kadınların ev meşgalelerinden başka ne gibi işlerle ilgilendiklerine, üretime nasıl katkıda bulduklarına dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Suffeye devam eden kadınlar pek muhtemeldir ki çok az bir kısmı hariç, ev işlerinden ve çocuk bakımından, başka işlere ayıracak pek fazla zaman bulamıyordu.

### **Kadınlar Suffesi'nin Önemi**

Kadınlar Suffesi, mimarisinden çok, yeni İslâm toplumunun oluşmasındaki rolünü ve İslâm dininin, ilk doğuşu sırasında onun mahiyetini anlamamıza yardım eden en büyük kıstaslardan olan kadına ve sosyal hayata bakışını bilmemiz açısından önemlidir. Her şeyden önce, aynı fizikî, biyolojik, sosyal, psikolojik, manevî ihtiyaçlara sahip olması yanında dinî ve ahlakî açıdan da aynı emir

<sup>30</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 23; Buhari, *Salat*, 72, 74.

<sup>31</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 37.

<sup>32</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 30.

ve yasaklara tabi olması cihetiyle kadınların da erkeklerle eşit eğitim alması ilahî adaletin ve aklın gereğidir.<sup>33</sup> Kaynaklara bakılırsa bu Kadınlar Suffesi bazı kadınların Peygambere özel ricası üzerine sadece belli bir kesim için kurulmuş geçici ve sembolik bir bina değildir. “Hanımların, mescide gidip gelmelerine rağmen, erkeklerin Hz. Peygamberle daha çok vakit geçirmesinden ve kendi sorularını rahatlıkla soramayıp. “Erkekler, bize galebe geldi” diye sitemde bulunmalarını zaten var olan Kadınlar Suffesi’nde kendilerine dinî sohbet için özel bir gün tahsis edilmesini istemelerine bağlamak da mümkündür.<sup>34</sup> Çünkü “ilim kadın erkek her mümine farzdır” diyen Hz. Peygamber, mescide ve hanesine gelen kadınların sorularına cevap vererek onları bire bir bilgilendiriyor ve haftada bir gün Kadınlar Suffesi’nde toplu olarak dini anlatıyor, hanımı Aişe de onlarla özel olarak ilgileniyordu. Kadınlar Suffesi’nde yirmi civarında sahabî kadın hukukçunun yetişmesi<sup>35</sup> de burasının, gerçek bir eğitim öğretim kurumu olarak din ve toplum hayatı için ne kadar büyük görev ifa ettiğinin diğer bir resmidir.

Bu Kadınlar Suffesi’nin başöğretmeninin Hz. Muhammed olduğuna şüphe yoktur. Onun hâricinde Hz. Peygamberin okuma yazma bilen hanımlarının da ona yardım ettiğini söyleyebiliriz. Pek çok hadisin ilk kaynağı olan ve hukuk bilgisiyle İslâm’ın ilk kadın fakihî olarak bilinen, şiirde, tıpta, Arap tarihinde ve nesep ilminde saygın yere sahip olan, kadın veya erkek bütün ziyaretçilerin sorusuna yüksünmeden ve hatta bazen uygulamalı olarak cevap veren Hz. Aişe, Kadınlar Suffesi’nin ikinci öğretmeni olmalıdır. Aynı şekilde, Peygamber’in diğer eşi Hz. Hafsa’ya Peygamber’in ricası üzerine okuma yazma öğreten Şifa binti Abdillah el-Adeviyye adlı bir kadının<sup>36</sup> burada eğitim öğretim faaliyetlerine katılmış olduğunu tahmin edebiliriz. Bu durumda aynı zamanda hâfız olan Hz. Hafsa’yı da bu öğretmenler listesine dâhil etmek yanlış olmaz.

<sup>33</sup> Kadın ve erkeğin eşit sorumluluğa, eşit mükâfata ve eşit mağfirete sahip olduklarını gösteren ve “Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mü’min erkeklerle mü’min kadınlar ...” diye başlayan Ahzab suresinin 35. âyeti bu konuda önemli bir delildir.

<sup>34</sup> Köksal, *Rivayetler Işığında Hz. Peygamber*, 98.

<sup>35</sup> Çetin, *Asr-ı Saâdette Suffe*, 23.

<sup>36</sup> Şifa adlı kadın öğretmen.

Kaynaklar, Kadınlar Suffesi'nde nelerin öğretildiği konusunda sessiz kalsa da burada yeni gelen vahiylerin, okuma yazmanın, ibadetlerin öğretildiğine şüphe yoktur. Bu vahiylerin erkeklere okunduktan sonra kadınlara da okunup ondan sonra yazdırılması<sup>37</sup>, esas itibariyle kadın-erkek eşitliğini yansıtmaması bakımından da anlamlıdır. Belki bunlara günlük ihtiyaçları karşılayacak kadar hesap da öğretilmiş olabilir. Bunun yanında burada kadın veya erkek bütün Medineli müminleri ilgilendiren ve kadınların da bizzat iştirak ettiği Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında kadınlara düşen görevlerin konuşulup kararlaştırıldığını tahmin etmek de zor değildir. Bu sırada kadınlara konu hakkında bazı bilgiler ve eğitim bile verilmiş olabilir. Bu durumda bu suffelerin bir de askerî yönü karşımıza çıkmaktadır. Yine Kadınlar Suffesi'nde günlük olayların, meslekle ilgili konuların, özel meselelerin, hastalıkların ve bunların tedavilerinin konuşulmuş olması da beşer tabiatının kaçınılmaz gerçeğidir. Böylece bu mekân sayesinde Medineli kadınlar sosyalleşmek ve karşılıklı bilgi, beceri, görgü ve kültür alışverişi yapmak için daha önce benzeri görülmemiş bir imkân ve fırsat elde etmişlerdir.

Hz. Muhammed'in, eski adı Yesrib olan Medine'ye daha yerleşir yerleşmez Yesrib'i "kötü kokulu" küçük bir kasaba olmaktan çıkararak<sup>38</sup> dinî, sosyal, askeri, ekonomik, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yürütüldüğü medenî bir şehir yapma gayreti içerisinde olduğu görülür. İşlek bir yol kenarında pazaryeri açtırması ve insanları mutlaka bir meslek sahibi olmaya teşvik etmesi bu tasavvurun bir parçasıdır. Hiç şüphesiz bu projenin en mühim adımı, tebliğini toplu ve uygulamalı olarak yapabileceği, toplumu topyekûn dönüştüreceği ve sonuçta ümmet bilinci etrafında birleştireceği büyük bir mekân inşa etmek idi. Nitekim O, Mescid-i Nebevi olarak bilinen yapıyı bu maksada uygun olarak

<sup>37</sup> Ebu Davud, *Sünen*, Kitabu'l-Hudûd, 4386. (Selim Kaval, *Eshab-ı Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 75.

<sup>38</sup> Medine'nin havası dolayısıyla Mekke'den gelen muhacirler çeşitli rahatsızlıklar geçirmiştir. Mesela bunlardan biri olan Hz. Ebu Bekir, kendi ifadesiyle ölmeden evvel ölümü tatmıştır". Bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (I), çev. M. Said Mutlu (İstanbul: Beyan Yayınları, 1972), 133.

tasarladı. Evinin aynı mekân içinde olması insanlara gece gündüz ulaşma imkânı sağladığı gibi mescitteki bütün faaliyetleri bizzat yönetip kontrol edebilecek ve eşlerinin de yardımıyla kadın olsun erkek olsun bütün müminlerle bire bir ilgilenebilecekti. İslâm'a ve Peygamberin misyonuna böyle bir açıdan bakınca Kadınlar Suffesi'nin işlevi daha iyi anlaşılacaktır.

Hız. Peygamber'in, hemen Medine'de yaptırdığı külliyei daha baştan beri savaş değil de ibadet, eğitim ve rehabilitasyon kurumu olarak tanzim etmesi İslâm'ın asıl mesajının kılıç yerine kalem ve hasenat vasıtasıyla olacağının da bir işaretidir. Mesela Hz. Peygamber isteseydi bu suffeler eğitim yerine ok ve kılıç talimlerinin yapıldığı mekân olarak kullanılabilirdi. İlk vahiy olan Alak Suresi'nin ilk beş ayetinde dile getirilen "Rab" (terbiye eden), "insan", "sevgi" (alak), "okumak", "kalem", "bilmek", "ikram sahibi", "yazmak", "belletmek" gibi kavramların bire bir hayata geçirilmiş şekli olan Mescid-i Nebevi'nin bu yönü de şimdiye kadar kimsenin dikkatini çekmemiştir. Bu ise İslâm'ın başından beri uygarlık projesi olduğu gerçeğinin yansıması demektir. Bu sebeple böyle bir mekânda kadın eğitimi için ayrı bir bölümün bulunmasından doğal bir şey olamazdı.

İslâm'dan önce kadınlara miras dâhil neredeyse hiçbir hakkının tanınmadığı, özellikle cariyelik sebebiyle eşya muamelesi gördüğü bir toplumda Erkekler Suffesi'nin hemen yanında, onunla aynı büyüklükte ve özellikte Kadınlar Suffesi'nin yapılması olağanüstü bir atılımdır. Bu, aynı zamanda dinler tarihi açısından da benzersiz bir devrimdir. Zira Tevrat gibi en eski kaynaklarda dahi Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Davud, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi büyük peygamberler dâhil hiçbir elçinin kadınların öğrenim görmesi için erkeklerinkiyle eşdeğerde böyle özel bir bina yaptırdığını bilmiyoruz. Dolayısıyla, İslâm dininin Medine'de birdenbire büyük bir hızla yayılmasında Mescid-i Nebevi'nin bu çok yönlü işlevinin ve Medine şartlarında "görkemli" sayılabilecek yapısının yarattığı olumlu psikolojik etkinin büyük payı olmalıdır. Ama Mescidin bu ikinci özelliğinin, İslâm'ın yayılmasındaki rolü her nedense dikkatlerden hep kaçmıştır.

Kadınlar Suffesi meselesinde temas etmemiz gereken diğer bir nokta da Habeşistan'dan gelen Erfide oğulları adıyla bilinen bir

grup (müziyenin?) Mescitte yaptıkları gösteri vesilesiyle olacaktır. Konuyla ilgili hadise göre bir bayram günü Habeşistan'dan gelen bu topluluk Medine'deki mescidin (avlusunda) oyun oynamışlar. Bunu gören İslâm Peygamberi, eşi Aişe'ye bunları seyretmeye davet etmiş, onun bu daveti kabul etmesi üzerine, gösteriyi birlikte seyretmiştir.<sup>39</sup> Bu hadisin yorumunda bazı hadisçiler Mescitte gösteri yapan kimselerin, çocuk, oynadıkları oyunların da savaş oyunları olduğunu iddia etmişler ve bu iddia İslâm fıkında büyük kabul görmüştür. Tahmin edilebileceği gibi, söz konusu hadiste geçen oyuncuların çocuk veya reşit olup olmadığı, bunların erkek mi kadın mı olduğu, oynanan oyunlara müziğin eşlik edip etmediği, oyunların mahiyeti, konusu, şekli, sözlerinin içeriği, oyuncuların milliyetleri, dinleri, kıyafetleri, hareketleri ve Peygamberle eşinden başka izleyici olup olmadığı elbette bu makalenin konusu değildir. Fakat şurasını belirtelim ki gerek ilk devirdeki hadisçiler gerek sonraki hadis yorumcuları bu soruların cevabını aramak yoluna gitmemiştir. Bununla beraber, kısaca işaret etmek gerekirse 12-13 yaşlarındaki çocukların, kendi başlarına Habeşistan'dan Kızıldeniz'i geçerek Medine'ye gelmesi mümkün değildir. Keza hiçbir dans, ritimsiz ve müziksiz icra edilmez.

Bu hadisin bizi ilgilendiren tarafı, onun fıkıh ve hadis ilmiyle alakalı yönü değil, Kadınlar Suffesi'nin bu olaydaki yeridir. Dikkat edilirse konuyla ilgili haberden, mescidin avlusunda bayram günün icra edilen bu gösterinin seyircisinin yalnızca Hz. Peygamber ve eşinden ibaretmiş gibi bir anlam çıkmaktadır. Yukarıda da temas ettiğimiz üzere mescit erkeklere yirmi dört saat açık olduğu gibi, kadınlara da sabah ile yatsı vakitleri arasında açıktır. Üstelik olay bayram günü cereyan etmiştir ve bu ekip de büyük bir ihtimalle o günü özel olarak seçmiştir. Çünkü İslâmiyet'ten önceki devirde olduğu gibi İslâmî devirde de Arap yarımadasında gezici müzik

<sup>39</sup> Çam, *İslamda Sanat*, 37. Buhari, Salat, 69, İydeyn, 25; Cihad, 79; Müslim, İydeyn, 17-21; Nesaî; İydeyn, 35. Müslim'de ve Nesaî'de yer alan rivayetlerde bunlara Hz. Ömer'in müdahale etmek istediği, Peygamberin buna engel olduğu ve "Bırakın oynasınlar. Böylece Yahudiler görsünler de dinimizin nasıl bir hoşgörü dini olduğu ve benim ne kadar hoşgörülü bir tevhit diniyle gönderildiğimi anlasınlar" dediği nakledilmiştir.

toplulukları bulunmaktaydı.<sup>40</sup> Bu sebeple bu şarkıcı veya oyuncu grubunun gösterilerini seyredenler iki kişiden ibaret olamaz. O sırada mescidin içinde, avluda, Erkekler Suffe'sinde bulunan erkekler ve Kadınlar Suffesi'nde bulunan kadınlar da bu sıra dışı hadiseye kendi bölümlerinden seyirci olarak katılmış olmalıdır. Kadın ve erkek sahabe, Hz. Peygamber'in seyirci olarak yer almakta dinen sakınca görmediği, hatta eşini davet, oynayanları teşvik ve teşci ettiği bir ortamda sahabenin günah endişesiyle gösteriyi seyretmemesi takva değil, takva zayıflığı olurdu. Üstelik bu sahabe terbiyesine de uygun değildi. Dolayısıyla, mescitte hemen hemen eşit şartlarda eğitim gören, namaz kılan, itikafa çekilen, peygambere rahat şekilde sorular soran, hatta haklarını arayan, dışarıda ise birlikte savaşa katılan, bayram namazı kılan, bayramlaşan kadınların, hemen gözlerinin önündeki bir sanat olayına seyirci olarak katıldıklarını düşünmemek için hiçbir sebep yoktur. Dolayısıyla, Mescidin, Kadınlar Suffesi'nin bu durumu, kullanım şekli ve Hz. Peygamberin kadınlar hakkındaki sözleri ve uygulamaları özelde bu tür hadisleri, genelde ise İslâm'ın özünü anlamamıza büyük katkı sağlayacaktır.

Kadınlar Suffesi'ni dolaylı olarak ilgilendirdiği için Hz. Peygamber'in eşlerinin odalarının şimdiye kadar pek temas edilmeyen bazı yönlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber, tebliğ görevini en mükemmel şekilde yerine getirmek için evini, günün bütün saatlerinde sahabe ile birlikte olacak şekilde caminin bir köşesine yapmıştır. Özel hayatını feda etme pahasına odaların kapılarının avluya açılmasının sebebi böyle bir görev anlayışıdır. Bu sebeple camideki tadilatlarla ve genişletmelere rağmen evlerin bu konumu değişmemiştir. Hem aile mahremiyetinin gözetilmesi hem de Peygamberin kadınlarının sahabe kadınlarla devamlı iletişim halinde bulunması için Kadınlar Suffesi de hep bu odalara yakın olmuştur. Başlangıçta asıl ibadet mahalli olan kuzeydeki mescit kısmının evlerden biraz ileride ama yine de evlerden görünür ve kolayca erişilebilir olması da tebliğ merkezli bu projenin gereğidir.

<sup>40</sup> İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *Dini Araştırmalar*, 38/ 1-4, (1998), 155-194.

## Mescid-i Nebevî'yle İlgili Diğer Bazı Ayrıntılar

Hız. Peygamberin odalarının ayrıntıları hakkında bütün bildiklerimiz, kapı açıklıklarında içerisinin görünmesini engelleyen kumaş bir perdenin bulunmasından ibarettir.<sup>41</sup> Bu bilgilere bir de yine Hz. Aişe'nin, odasından girilen ve Hz. Peygamber'in ibadet ve tefekkür için kullandığı belirtilen kuzeydeki küçük odayı ilave edebiliriz. Bu odanın bildiğimiz kadarıyla şimdiye dek kimsenin dikkatini çekmeyen belki de en önemli işlevi, çeşitli malzemelerin üzerine yazılmış olan Kur'an-ı Kerîm sayfalarının muhafaza edildiği yer olmasıdır. Belli bir düzen dahilinde torbalar halinde korunduğu bilinen bu malzemeler herkese açık mescitte bulundurulamayacağı gibi Müslüman kadınların rahatça girip çıktıkları Hz. Âişe'nin veya diğer zevcelerin odaları da olamazdı. Bu sebeple Allah'ın elçisinin, Allah kelamının en iyi şeklide korunması için böyle özel bir yer yaptırması, O'nu risâlet görevini ne kadar ciddiye aldığına da bir işarettir. Hatta belki bazı emanet eşyalar da burada korunuyordu. Yine bu küçük odanın, evin yıkanma yeri olarak kullanılması için de en uygun mekân olduğunu söyleyebiliriz.

Hız. Peygamberin hanımlarının odalarının kapılarının konumu, yüklüklerinin ve pencerelerinin olup olmadığı konusunda hiçbir bilgi mevcut değildir. Yine az da olsa gündelik hayatta kullanılan eşyaların, yiyeceklerin, zahirenin, elbiselerin, silahların, emanet malların muhafaza edilme biçimi ve yerleri hakkında da malumat sahibi değiliz. Akla gelen ilk yöntem bunların duvarlara asılması veya yere konulması şeklinde olmaktadır. Ama eşyaların yerde bulunması zaten küçük olan odaların kullanım alanını daraltacağı gibi, hijyen açısından da uygun değildir. Bunlar kadar dikkate alınması gereken diğer bir husus da yere serilmiş durumdaki bu eşyaların ince bir ruha sahip olduğu pek çok hadisle sabit olan Hz. Peygamber'in dediği gibi "görenlerin gözlerinin rahatsız etme" durumudur.<sup>42</sup> Elbise, özellikle de kadınlara ait giysi, çamaşır, küp, testi, çömlek, ekmek teknesi ve içlerinde erzak bulunan çuval ve

<sup>41</sup> Hz. Aişe'nin, gusül abdestinin nasıl yapılacağını soran bir kadına "perdenin" arkasına geçerek bunu tarif etmesi ve yine Hz. Aişe'nin odasını kapısında, üzerinde kuş desenleri bulunan bir perdenin varlığı bunlara örnektir.

<sup>42</sup> Peygamberin zengin estetik dünyası ve ince ruhlu tabiatıyla ilgili olarak bk. Çam, *İslamda Sanat*, 34-39.

sepet gibi duvarlara asılması mümkün olmayan eşyalar da vardır. Dolayısıyla bunların yerlerde, Peygamberi ve hanımlarını sık sık ziyarete gelen erkek ve kadınların gözlerinin önünde teŐhir edilmesi Hz. Peygamber'in naif ruh dünyası ile ne kadar baėdaŐır? Bu olumsuzluklara en uygun çözüm, bilhassa kerpiçten yapılmış eski evlerde çok sık kullanılan duvar içine açılmıŐ niŐ şeklindeki yklkler çamurdan yapılmış, üst tarafı açık ve duvar kenarlarına yan yana sıralanan amfora benzeri dikdörtgen biçimli "gözenek"lerdir. Pek tabiidir ki kaynaklarda sarıh bilgi bulunmadığı için konuyla ilgili bu söylediklerimiz, Őimdilik bir tahmin ve tekliften ibarettir. Yüklük için en ideal yer, odaların batı duvarında kapının yanındır. Evin temiz tutulması için de kapıya yakın olan burası daha uygundur. Eğer varsa, çamurdan yapılmış gözenekler ise kuzey veya batı duvarı boyunca sıralanmıŐ olmalıdır.

Toplu olarak namaz kılınan harim kısmının kuzeyden güneye alınmasıyla, avlunun doğusunda yan yana sıralanan ve doğrudan doğruya avludan girilen Hz. Peygamberin ve eşlerinin odalarının konumunda ise bir değişikliğe gidilmemiŐtir. Fakat baŐta Hz. Aişe'nin olmak üzere en güneydeki odalara doğrudan doğruya mescitten girilir olmuştur.

### Sonuç

Hz. Peygamberin, İŐlm'in "uygarlık projesi"<sup>43</sup> olduğu gerçeğinden hareketle İŐlm'in kadın tasavvurunu insanlığa uygulamalı olarak göstermek için yapımında kendisin de çalıştığı Mescit bünyesindeki Kadınlar Suffesi, O'nun sağlığı boyunca büyük hizmet vermiŐtir. Kuran'ın "Oku" buyruğu, Peygamberin, "ilim, kadın-erkek herkese farzdır", "kadınların mescide gelmelerini engellemeyiniz" sözü, benzeri ayetler, hadisler ve İŐlm'in sanata bakıŐı sözde kalmayarak uygulamaya geçirilmemiŐtir. Bu sayede kadınlar yalnızca eğitimli birer mümin değil, aynı zamanda zgven sahibi değerli ve donanımlı bir varlık olma hissine ve bilincine eriŐmiŐlerdir. Yine sahabe kadınlar bu sayede önceki

<sup>43</sup> Geniş bilgi için bk. Nusret am, *Bedevilik ile Uygurlık Ayrımında Hangi İŐlm?* (İstanbul: Ötüken Yayınları 2018), 22.



Cahiliye devrindeki hayatlarıyla kıyas kabul etmeyecek şekilde toplum hayatına katılmışlardır.

Ama Peygamber'den sonra Müslümanların bir kısmı farklı gerekçelerle O'nun sünnetinin hilafına olacak şekilde kendi yorumlarını, düşüncelerini ve yaşantılarını çeşitli gerekçelerle ön plana geçirmişlerdir. Nitekim Abdullah İbn-i Ömer'in "Peygamber zamanında hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlar (aleyhine) söz etmekten, onların haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan çekinirdik. Resulûllah vefat edince onlara çok söz söyler olduk ve kusurlarımız da arttı."<sup>44</sup> sözü bunun açık itirafıdır. Bu söz, yalnızca kadınlar hakkında değil, daha pek çok meselede Peygamber'in vefatıyla birlikte sünnetin teamüllerine uygun olmayan kararlar alındığı şeklinde de yorumlanabilir.

**Finansman / Funding:**

*This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.*

**Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:**

*The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.*

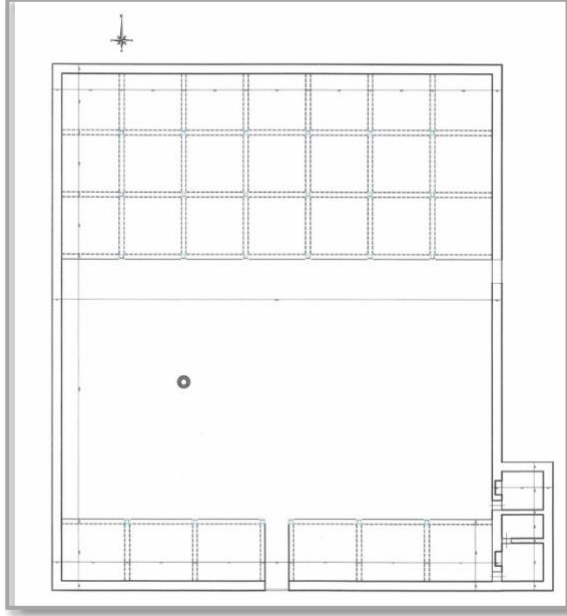
---

<sup>44</sup> Buhari, Nikah 81.

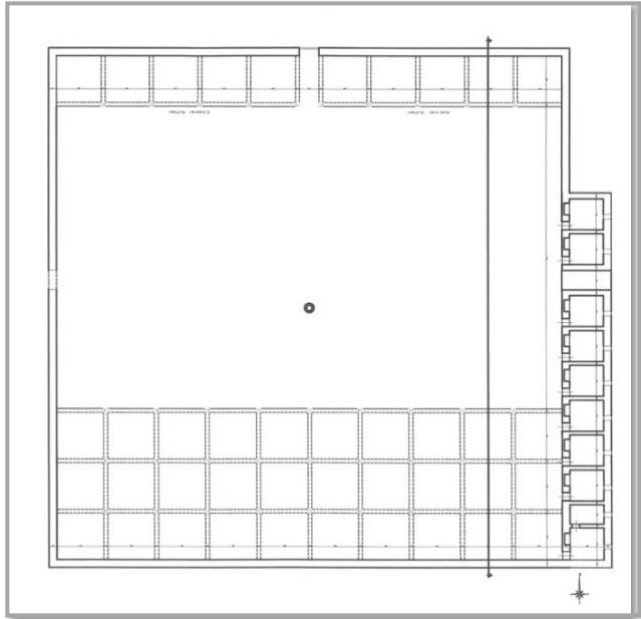
## Kaynakça

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut, 1969. Aycan, İrfan. "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 38, (1998) 155-194.
- Aykaç, Fettah. *K. A. C. Creswell'e Göre Erken Devir İslam Mimarisi*. İstanbul: Mimar ve Mühendisler Grubu, 1996.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-büldan*, Kahire, 1350/1932.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mescid-i Nebevi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. I-VIII, İstanbul, 1979.
- Burckhardt, Titus. *İslam Sanatı Dil ve Anlam*. çev. Turan Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Creswell, K. A. C. *Early Muslim Architecture*. Oxford: Oxford University Press, 1932.
- Çam, Nusret. *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Çam, Nusret. *Bedevilik ile Uygarlık Ayrımında Hangi İslâm?*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Çam, Nusret. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Çetin, Basri. *Asr-ı Saâdette Suffe; Doğuşu, Önemi ve İşlevi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ettinghausen, Richard - Grabar, Oleg. *The Art and Architecture of Islam (650-1250)*. Hammodndsworth: Yale university Press 1987.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Nusretnâme*. haz. Mustafa Eravcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (I)*. çev. M. Said Mutlu. İstanbul: Beyan Yayınları, 1972.
- Hillenbrand, Robert. *Islamic Architecture*. New York: Colombia University Press, 1994.
- İbn Mâce, *es- Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, I-II, Mısır 1972.
- Kaval, Selim. *Eshab-ı Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Rashid, Mahbub. *Islamic Architecture: An Architecture of Ephemeral*. Lawrence, 2020, Erişim 10 Ekim 2023, <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/30156>
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Sema ve Musiki*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976.
- Yener, Şakir Sabri. *Gaziantep Kitabeleri*. Gaziantep: Gaziantep: Osman Nuri Tuzcu Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, 1958.
- Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". Erişim 28 Eylül 2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302526>.

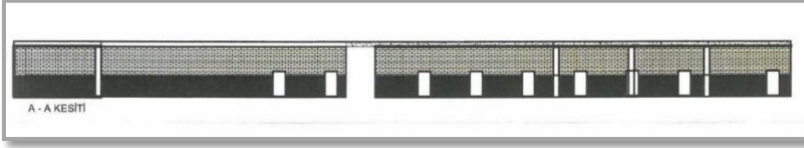
## Ekler (Şekiller)



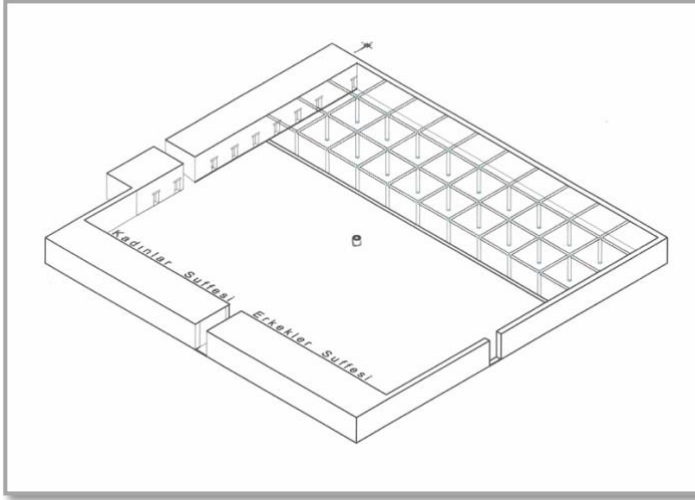
Şekil 1: Mescidin, kible Mescid-i Aksa iken ilk şekli (N. Çam)



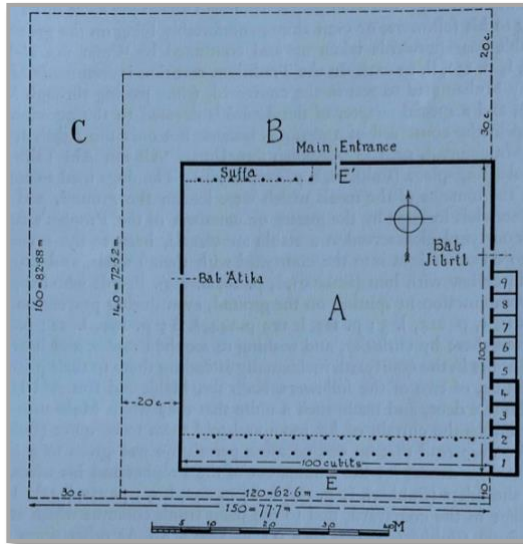
Şekil 2: Mescidin kible Kâbe iken son şekli plan (N. Çam)



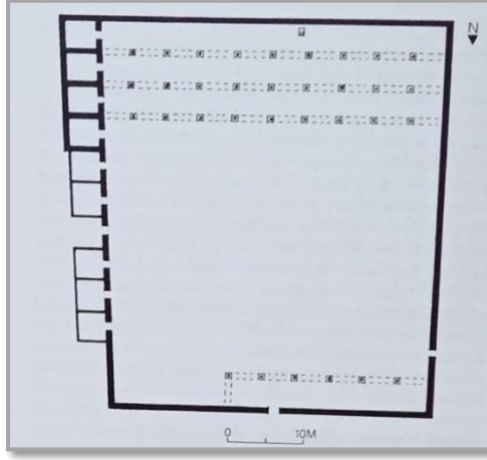
Şekil 3: Son durum doğu cephe (N. Çam)



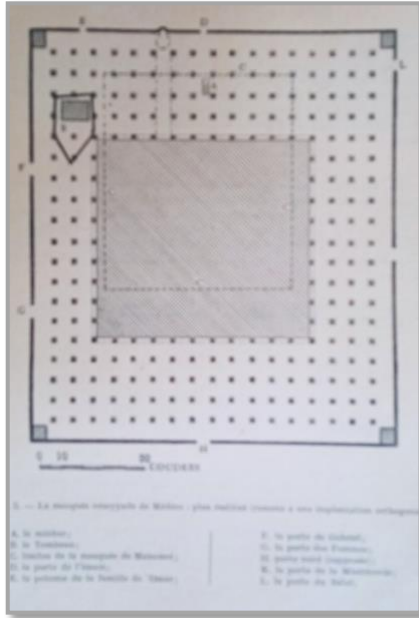
Şekil 4: Son şekli perspektif (N. Çam)



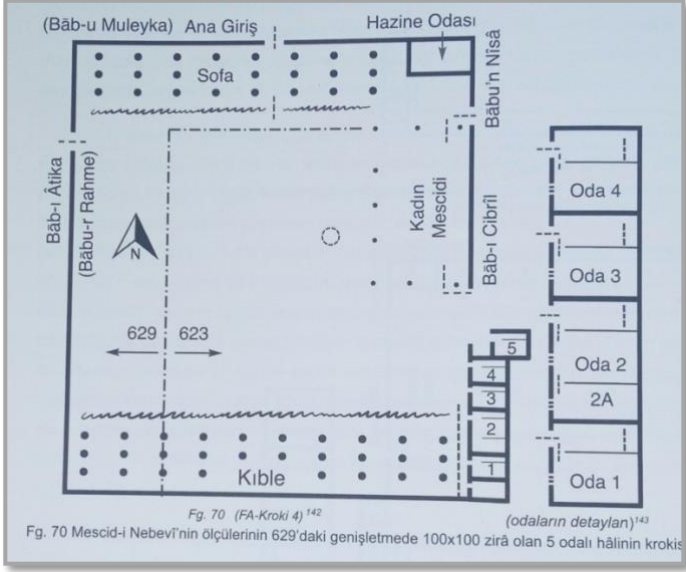
Şekil 5: Mescid-i Nebevi'nin planı (Creswell)



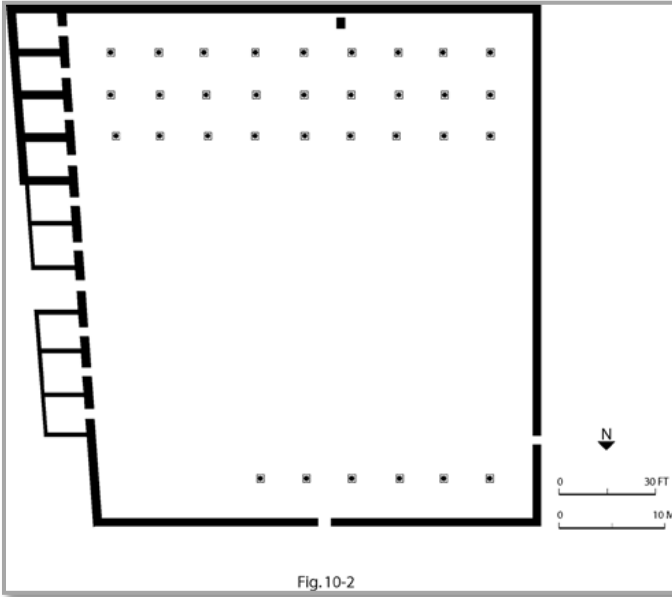
Şekil 6: Mescid-i Nebevi'nin planı (Richard Ettinghausen)



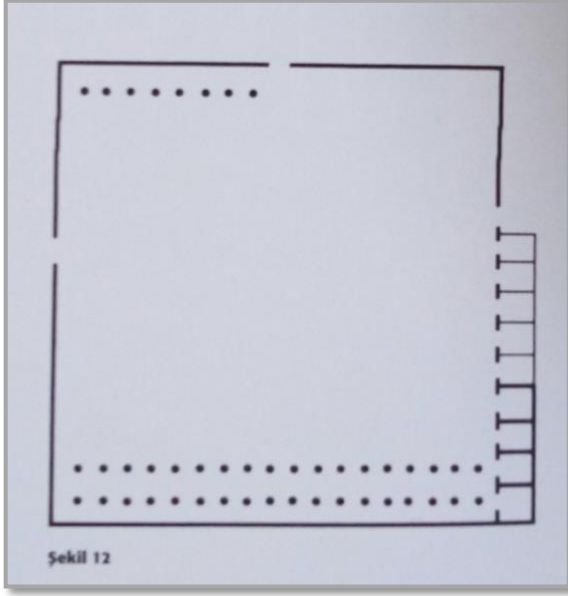
Şekil 7: Mescid-i Nebevi'nin planı (Jean Sauvaget)



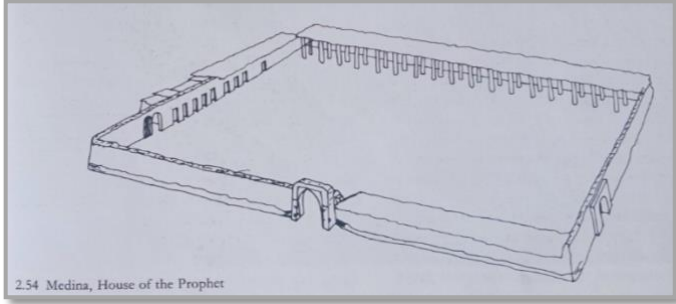
Şekil 8: Mescid-i Nebevî'nin planı (Fettah Aykaç)



Şekil 9: Mescid-i Nebevî'nin planı (Mahhub Rashid)



Şekil 10: Mescid-i Nebevi'nin planı (Titus Burckhardt)



Şekil 11: Mescid-i Nebevi'nin üç boyutlu çizimi. (Robert Hillenbrand)

